

**Визнання недійсними правочинів та витребування майна у
процедурах банкрутства**

**Заступник голови господарського
суду Дніпропетровської області
Н.М.Камша**

Я хочу присвятити свій виступ питанням визнання недійсними правочинів боржника та витребуванню майна в процедурах банкрутства.

Інститут визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство є універсальним засобом захисту інтересів кредиторів і частиною єдиного механізму правового регулювання відносин неплатоспроможності, що спрямовані на дотримання балансу інтересів не лише осіб, які беруть участь у справі про банкрутство, а й осіб, залучених у справу про банкрутство, наприклад, контрагентів боржника.

Визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство спрямоване на досягнення однієї з основних цілей процедури неплатоспроможності – максимально можливого справедливого задоволення вимог кредиторів.

Становлення цього інституту проходило непросто протягом останніх 30 років.

Перші спроби в цьому напрямку були зроблені ще в першому в історії незалежності України Законі «Про банкрутство» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ, де у статті 15 містилась норма, відповідно до якої арбітражний суд за поданням прокуратури, клопотанням боржника, розпорядника майна або кредиторів міг визнати недійсною будь-яку угоду щодо продажу майна, здійсненого *протягом трьох місяців до початку провадження у справі про банкрутство*, якщо її здійснено в інтересах заінтересованої особи з боку боржника, а так само визнати недійсною будь-яку угоду боржника щодо продажу майна чи прийняття останнім на себе зобов'язань *протягом одного року до початку провадження у справі про банкрутство*, якщо продаж майна здійснено з метою приховування цього майна або несплати боргів, якщо боржник в результаті угоди отримав набагато менше, ніж реальна ціна угоди (майна), а також у разі, якщо боржник на момент укладання угоди вже був фактично неплатоспроможним чи став неплатоспроможним в результаті виконання цієї угоди .

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» 1999 року у статті 17 надав можливість керуючому санацією звертатись у межах справи про банкрутство із заявою про визнання недійсними угод боржника.

За змістом цієї статті угоди боржника, у тому числі укладені до прийняття арбітражним судом рішення про санацію, могли бути визнані арбітражним судом недійсними за заявою керуючого санацією відповідно до цивільного законодавства у разі, якщо:

угода укладена боржником із заінтересованими особами та в результаті якої кредиторам завдані або можуть бути завдані збитки;

угода, укладена боржником з окремим кредитором чи іншою особою *протягом шести місяців до прийняття рішення про санацію*, надає перевагу одному кредитору перед іншими або пов'язана з виплатою (видачею) частки (паю) в майні боржника у зв'язку з його виходом із складу учасників боржника.

Варто відзначити, що редакція даної норми більш вдало була викладена в редакції Закону від 07.03.2002 № 3088-III.

Так, за даною нормою угода боржника, що укладена або виконана боржником з окремим кредитором чи іншою особою *після порушення провадження у справі про банкрутство або протягом шести місяців, що передували дню порушення провадження у справі про банкрутство*, могла бути за заявою арбітражного керуючого або одного з кредиторів визнана господарським судом недійсною, якщо:

відповідно до такої угоди кредиторю чи на його користь здійснено оплату його вимог, які виникли до укладення зазначеної угоди, або в рахунок оплати зазначених вимог передано (відчужено) майно боржника, за умови, якщо угоду укладено на день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість його майна, та якщо внаслідок реалізації угоди кредитор отримав більше, ніж він отримав би у разі ліквідації боржника, якби реалізація такої угоди не відбулася;

відповідно до такої угоди боржником відчужено або придбано майно за цінами, що є відповідно нижчими або вищими за ринкові, за умови, якщо до дня укладення угоди або внаслідок її виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів.

При цьому, господарський суд у разі оспорювання зазначених угод мав виходити з презумпції недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів, а обов'язок доказування платоспроможності (достатності майна для задоволення вимог кредиторів) покладався на боржника.

Крім того, зазначеною нормою за заявою арбітражного керуючого або кредитора господарським судом також визнавались недійсними угоди боржника, що укладені або виконані боржником – юридичною особою після порушення

справи про банкрутство або протягом шести місяців, що передували дню порушення провадження у справі, що пов'язана з виплатою (виділенням) долі (частки) в майні боржника учасникові боржника у зв'язку з його виходом із складу учасників боржника, а все отримане за такими угодами поверталось боржникові.

З незрозумілих причин зазначена редакція даної норми проіснувала нетривалий час та вже Законом від 03.04.2003 № 672-IV законодавець фактично повернувся до початкової редакції частини 11 статті 17, що містилась в редакції Закону від 30.06.1999 р. № 784-XIV

Так, спеціальні «банкрутські» підстави для визнання угод недійсними прибрали, а для визнання угод недійсними необхідно було доводити, що угоди не відповідають вимогам цивільного законодавства. Крім того, вводилось поняття заінтересованої особи, з якою укладався правочин, та необхідно було довести, що кредиторам завдані чи можуть бути завдані збитки через укладення таких угод.

Підозрілий період при цьому становив 6 місяців, що передували винесенню ухвали про санацію. Така правова конструкція також сприяла недобросовісним боржникам, адже, як правило, всі угоди по виведенню активів укладались поза межами цього строку.

До того ж, у статті 25 Закону про банкрутство, що стосувалась процедури ліквідації, законодавцем зроблено помилку і названо іншу частину (10 замість 11) ст.17 Закону, яка визначала підстави для визнання угод недійсними. В ті часи Поляков Б.М. називав це «очевидною опискою законодавця».

У такому вигляді існував Закон про банкрутство до 2013 року, коли нарешті з'явилась стаття 20 про визнання правочинів недійсними та спростування майнових дій боржника.

По статті 20 Закону право на звернення до суду за спеціальними підставами мали арбітражні керуючі та конкурсні кредитори, «підозрілий» період становив 1 рік до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Слід зазначити, що правом подачі заяв про визнання недійсними правочинів боржника частіше користувались конкурсні кредитори, а не арбітражні керувачі (співвідношення 60 відсотків і 40 відсотків). Суттєвим недоліком було те, що заставні кредитори не мали права на звернення до суду із такими заявами, що, очевидно, було порушенням їх прав.

Цією статтею, зокрема, було передбачено такі підстави для визнання недійсним правочину боржника:

- боржник безоплатно здійснив відчуження майна, прийняв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних грошових вимог;**
- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;**
- боржник до порушення справи про банкрутство взяв на себе зобов'язання, в результаті чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;**
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови, що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;**
- боржник оплатив кредитору або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів боржнику перевищувала вартість майна;**
- боржник прийняв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог.**

У разі визнання недійсними правочинів (договорів) або спростування майнових дій боржника на підставах, передбачених частиною першою цієї статті, кредитор

зобов'язаний повернути в ліквідаційну масу майно, яке він отримав від боржника, а у разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість у грошових одиницях за ринковими цінами, що існували на момент здійснення правочину або вчинення майнової дії.

Була у статті 20 така цікава частина третя, якою користувались недобросовісні учасники господарських правовідносин, яка, зокрема, передбачала, наступне. Кредитор за недійсним правочином (договором) або спростованою майновою дією мав право вибору: погашення свого боргу в першу чергу в процедурі банкрутства або виконання зобов'язань боржником у натурі після закриття провадження у справі про банкрутство.

Для чого я так детально зупиняюсь на підставах визнання недійсними угод саме по статті 20 Закону?

Тому, що ми до цього часу ще розглядаємо заяви кредиторів та арбітражних керуючих про визнання недійсними угод, укладених до 21.10.2019 – дати набрання чинності Кодексом України з процедур банкрутства.

Судова практика по таких спорах - постанова КГС від 12.11.2020 у справі № 911/956/17. Саме в цій постанові акцентовано увагу на тому, що у випадку, коли оспорується

правочини боржника, укладені до 21.10.2019, ми повинні застосовувати підстави для визнання правочинів недійсними, які передбачались ст. 20 Закону.

На жаль, в цій постанові не розглядалось питання щодо «підозрілого періоду» - річний чи трирічний ми можемо застосовувати після 21.10.2019. Це питання ще необхідно однозначно вирішити судовою практикою.

У статті 42 Кодексу нарешті урівняли в правах всіх кредиторів, як конкурсних, так і заставних. Тепер і заставні кредитори вправі подавати заяви про визнання правочинів недійсними

До цього часу існують різні думки стосовно того, коли саме кредитори набувають права на звернення до справи про банкрутство із заявами про визнання правочинів недійсними – відразу після подачі заяви про грошові вимоги до боржника чи вже після визнання вимог даного кредитора у попередньому судовому засіданні?

Ще в Рекомендаціях ВГСУ від 04.06.2004 року вказувалось на доцільності надання особі, яка заявила грошові вимоги до боржника, всіх матеріалів справи про банкрутство для ознайомлення (заяв інших кредиторів про грошові вимоги) з тим, щоб у попередньому судовому засіданні подавати

заперечення по вимогах інших кредиторів. З огляду на це, на мою думку, доцільно саме в попередньому судовому засіданні поєднувати як розгляд заяв про визнання правочинів недійсними, так і розглядати по суті грошові вимоги і реєстр.

Позитивом нового Кодексу є ще і те, що збільшився так званий «підозрілий період» від одного року до 3-х років, однак і цей строк є замалим, оскільки, як свідчить судова практика оптимальним є строк від 5-ти до 10 років. Думаю, що в майбутньому законодавці це врахують і більш тривалі строки «підозрілого періоду» будуть закріплені і в нашому законодавстві про неплатоспроможність.

Відомо, що «підозрілі» угоди можуть укладатися боржником для досягнення, як правило, таких цілей:

- формування «штучної» кредиторської заборгованості для отримання контролю над процедурою банкрутства зі сторони дружніх кредиторів;**
- виведення майнових активів непередодні чи під час банкрутства з метою непотрапляння їх до ліквідаційної маси.**

Досить часто, готуючись заздалегідь до процедури банкрутства, для підтвердження кредиторської заборгованості

кредитори отримують судові рішення у позовному провадженні. Посилаючись на преюдицію, в попередньому судовому засіданні такі кредитори наполягають на визнанні своїх вимог і відхиляють доводи кредиторів щодо можливих підстав для недійсності договору, стверджують, що суд, який розглядає справу про банкрутство, не може вдаватись до оцінки договору, за яким стягнуто борг судом.

Між тим, є відповідна судова практика, зокрема, у нашому суді (справа № 904/10044/13). По цій справі судом визнано недійсним договір, і, відповідно, сума боргу, яка була підтверджена судовим рішенням, прийнятим у позовному провадженні до початку процедури банкрутства, не включена до реєстру вимог кредиторів. Апеляційною інстанцією залишено в силі ухвалу в частині визнання недійсним договору, однак суму вимог включено до реєстру вимог кредиторів (4 черга). Обґрунтовано це тим, що рішення суду є обов'язковим для виконання.

Кредитор тоді звернувся до апеляційної інстанції із апеляційною скаргою на рішення суду, за яким стягнуто борг і апеляційна інстанція скасувала рішення про стягнення заборгованості. Після цього переглянуто за нововиявленими обставинами ухвалу суду про затвердження реєстру вимог кредиторів і вимоги даної особи виключені з реєстру.

З цього можна зробити висновок, що рішення суду про стягнення заборгованості у позовному провадженні не є перешкодою для визнання недійсним у справі про банкрутство того договору, за яким стягнуто борг. Це поширюється і на ініціюючих кредиторів.

У статті 42 Кодексу є дві частини, у яких вказано, зокрема, у першій про правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі, а у другій – лише ті, що вчинені боржником протягом трьох років перед відкриттям провадження у справі про банкрутство.

Разом з тим, не виключено, що і після відкриття провадження у справі про банкрутство, боржник може укласти правочини, підстави для визнання недійсними яких зазначені у ч.2 статті 42 Закону.

Для якої цілі розділено ці підстави законодавцем – незрозуміло.

Питання виникають і при застосуванні частини третьої цієї статті.

Так, частина третя статті 42 Кодексу містить положення про те, що наслідком визнання недійсним правочину є

обов'язок контрагента правочину повернути майно у ліквідаційну масу.

Вважаю це законодавче визначення не зовсім вдалим, оскільки ліквідаційна маса формується лише на стадії ліквідаційної процедури. Виходячи із загальної спрямованості Кодексу про банкрутство, очевидно законодавець мав на увазі повернення майна та коштів боржнику, не чекаючи відкриття ліквідаційної процедури.

Якщо господарським судом прийнята ухвала про визнання недійсним правочину із застосуванням наслідків недійсності (зобов'язання повернути майно чи гроші) на стадії розпорядження майном чи санації, то чи повинна вона виконуватись? Звичайно, що повинна. Більше того, через таке формулювання наслідків недійсності правочину можна допустити, що сторона за недійсним правочином до часу відкриття ліквідаційної процедури відносно боржника у справі може перепродати, знищити майно або сама збанкрутує.

Зважаючи на це, арбітражним керуючим та кредиторам при подачі таких заяв до відкриття ліквідаційної процедури доцільно вимагати застосування наслідків недійсності правочинів та повернення коштів чи майна боржникові.

Виходячи з того, що грошові вимоги у сторони за недійсним правочином виникають до боржника (банкрута) вже після відкриття провадження у справі про банкрутство, його слід віднести до поточних кредиторів.

Слід наголосити, що автоматично ця особа не стає кредитором по справі після винесення ухвали про визнання правочину недійсним, вона має саме повернути майно або кошти боржникові.

Якщо майно чи кошти сторона по договору поверне боржнику, останній за наявності фінансових можливостей зможе розрахуватись з таким поточним кредитором (під контролем зі сторони арбітражного керуючого) на стадії розпорядження майном чи санації.

Якщо ж розрахунок з такою особою на стадіях розпорядження майном та санації не проведено, то подати заяву про грошові вимоги до банкрута сторона за недійсним правочином зможе лише в межах ліквідаційної процедури, як і всі поточні кредитори і її вимоги підлягають включенню до четвертої черги задоволення. До того часу, поки ця особа не поверне майно за недійсною угодою боржникові та не матиме визнаних господарським судом грошових вимог до боржника, її неможливо називати кредитором.

Зважаючи на вищезначене, необхідно внести зміни до Кодексу України з процедур банкрутства та замінити у частині третій статті 42 слова: «кредитор зобов'язаний повернути до складу ліквідаційної маси майно» на слова: «сторона за недійсним правочином зобов'язана негайно повернути боржнику (банкруту) майно».

Такі законодавчі зміни чітко врегулюють відносини сторін недійсного правочину та сприятимуть належному захисту інтересів кредиторів боржника (банкрута).

Непоодинокі випадки, коли арбітражний керуючий чи кредитори звертаються до суду із заявами про визнання недійсними правочинів із загальних підстав, передбачених Цивільним кодексом України.

Досить часто при розгляді таких заяв ми стикаємось із питаннями застосування позовної давності, про яку заявляють боржник чи його контрагенти за угодами.

На даний час сформована стала судова практика з цього питання (постанова КГС у складі ВС від 11.02.2020 у справі № 10/5026/995/2012) .

Так, згідно з положеннями ч.1 ст.261 ЦК України у визначенні початку перебігу строку позовної давності має значення не лише встановлення, коли саме особа, яка

звертається за захистом свого порушеного права або охоронюваного законом інтересу, довідалась про порушення цього права або про особу, яка його порушила, а й коли ця особа об'єктивно могла дізнатися про порушення цього права або про особу, яка його порушила.

Положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється і на звернення арбітражного керуючого (ліквідатора) до суду із заявою про захист інтересів боржника. У спірних правовідносинах суб'єктом прав є саме боржник, а не арбітражний керуючий, а тому, визначаючи початок перебігу позовної давності, слід враховувати, коли про порушене право дізнався або міг дізнатися боржник в особі уповноваженого органу.

Визначення початку перебігу строку позовної давності з дня, коли саме арбітражний керуючий у справі про банкрутство дізнався про оспорюваний правочин, не відповідає наведеним правилам застосування норми матеріального права.

Саме по собі визнання недійсними угод, звичайно ж, не є самоціллю арбітражного керуючого чи кредиторів. Головне завдання цього процесу полягає у витребуванні, поверненні майна до ліквідаційної маси. Як правило, ці процеси відбуваються на стадії ліквідаційної процедури.

Згідно з частиною першою статті 61 Кодексу про банкрутство ліквідатор з дня свого призначення здійснює, зокрема, повноваження щодо подачі до суду заяв про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника та вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб. Тобто, у справі про банкрутство ліквідатор має статус особи, яка за рішенням суду та згідно із повноваженнями, які визначає Кодекс про банкрутство, зобов'язана належним чином виконувати свої повноваження під час ліквідаційної процедури, зокрема ті, що спрямовані на формування ліквідаційної маси боржника та задоволення вимог кредиторів.

Спосіб захисту прав банкрута обирає ліквідатор.

Одним із таких способів захисту права власності є витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов).

Віндикація застосовується до відносин речово-правового характеру, зокрема, якщо між власником і володільцем майна немає договірних відносин і майно перебуває у володільця не на підставі укладеного з власником договору. У цьому разі майно може бути витребуване від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання віндикаційного позову, зокрема, від добросовісного набувача, з підстав, передбачених частиною

першою статті 388 ЦК України. Право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі частини першої статті 388 ЦК України пов'язується з тим, у який спосіб майно вибуло з його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача. Однією з таких підстав є вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі, іншим шляхом. Наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі унеможлиблює його витребування від добросовісного набувача.

Можливість витребування майна з чужого незаконного володіння законодавець ставить у залежність насамперед від того, чи є володілець майна добросовісним чи недобросовісним його набувачем.

Стаття 400 ЦК України дає підстави для висновку про те, що закон допускає необмежену віндикацію майна у недобросовісного набувача. Недобросовісним є такий набувач, який знав чи повинен був знати, що відчужувач, у якого він отримав майно, не має права його відчужувати.

Витребування майна від добросовісного набувача (особи, яка не знала і не повинна була знати про те, що особа, у якої річ придбана, не має права її відчужувати) є можливим у всіх

випадках, коли майно придбане безоплатно у особи, яка не має права відчужувати річ.

Якщо добросовісний набувач придбав річ за плату, власник має право витребувати таку річ тільки у випадках, коли вона вибула з володіння поза його (або особи, якій річ була передана власником) волею, загублена власником або іншою особою, якій річ була передана власником, або була викрадена у власника чи такої особи.

У разі, якщо відчуження майна відбулося іншою особою після правочину, вчиненого боржником у підозрілий період з такою особою і визнаного недійсним з підстав, зазначених у ст.20 Закону чи ст.42 Кодексу, ліквідатор боржника не позбавлений права заявити вимоги про витребування майна в останнього набувача відповідно до ст. 388 ЦК України, звернення ліквідатора боржника із заявою в порядку ст.388 ЦК України є ефективним способом захисту порушених прав боржника, відповідає повноваженням ліквідатора та відповідає меті законодавства про банкрутство.

Детальне правове обґрунтування правомірності витребування майна ліквідатором викладене в постанові судової палати для розгляду справ про банкрутство КГС у складі ВС від 20.02.2020 у справі № 922/719/16.

Досить часто передача майна боржника перед процедурою банкрутства відбувається за рішенням не самого боржника, а його органу управління чи власника. Особливо часто це зустрічається при банкрутстві комунальних та державних підприємств.

Чинне законодавство про банкрутство не дозволяє в межах справи про банкрутство визнати недійсними акти органів управління щодо передачі майна іншим особам, оскільки це не є правочини боржника. На нашу думку, необхідно доповнити статтю 42 Кодексу положеннями про можливість визнання недійсними у межах справи про банкрутство актів органів управління боржника, які стосуються розпорядження майновими активами останнього. Це сприятиме легітимній меті процедури банкрутства - захисту прав кредиторів.

На завершення хочу ще раз наголосити на тому, що інститут визнання недійсними правочинів боржника в процедурі банкрутства є ефективним засобом відновлення платоспроможності боржників та задоволення вимог кредиторів, однак на даний час потребує законодавчого вдосконалення.